

Dokonania i udział Lasów Państwowych w ochronie przyrody

Achievements and contributions of the State Forests in nature conservation

Andrzej Grzywacz

Katedra Ochrony Lasu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 159, bl. 34, 02-776 Warszawa

e-mail: andrzej_grzywacz@sggw.edu.pl

Abstract. This paper presents the achievements of the State Forests in various forms of nature conservation throughout their 100-year history, from 1924 to 2024. It shows how the ideological and legal foundations of nature conservation have changed and evolved, as well as the trends, objectives, forms, locations and practical methods used to address conservation needs and tasks. In species conservation, the list of plant, animal, and fungal species subject to strict and partial protection in Poland has expanded on an exceptionally large scale; this now covers a total of 1,816 organism taxa, of which approximately 70% are associated with forest ecosystems and lands. Alongside the oldest form of nature conservation – the protection of ancient and exceptionally large trees designated as natural monuments – new forms were established under the Nature Conservation Act (1991): ecological sites, documentation sites, and nature and landscape complexes. The quantitative development of individual forms of nature conservation and their share in areas managed by the State Forests is presented. A significant increase in the number and area of nature reserves is shown, from the yew reserve in Wierchlas established in 1827 to the current total of 131,000 ha within State Forest lands, which accounts for 74% of the total area of all such reserves in the country. The presentation covers the development of national parks, starting with Białowieża National Park (1932), up to the current 23 parks with a total area of 315,000 hectares, as well as the proportion of forested land within their boundaries and the role of the State Forests in their establishment – both historically and today. The development of new forms of area-based nature conservation is discussed: landscape parks, protected landscape areas, and the European Natura 2000 ecological network. For several years, the implementation of the proposals and guidelines contained in European Union documents – the European Green Deal and the Nature Restoration Law – has been underway in forests; the problems and difficulties associated with their implementation in Polish forestry are discussed. Issues related to public forest education on nature conservation conducted by the State Forest employees are highlighted, as well as the relationship between nature conservation and forest management and protection, and the financing of statutory and non-statutory (large-scale) nature conservation. It is noted that, in total, nature conservation tasks on forest lands administered across an area of 7.4 million hectares are constantly increasing and account for an estimated 70% of the country's overall nature conservation efforts. The State Forests spend an estimated 1.5 billion PLN on the tasks for which they are responsible in carrying out nature conservation. Due to the growing needs and expectations of society, nature conservation in forests is becoming an increasingly demanding, knowledge-intensive, difficult, and costly task for forestry services.

Słowa kluczowe: ochrona gatunkowa, ochrona obszarowa, ochrona indywidualnych obiektów, edukacja przyrodniczo-leśna, finansowanie ochrony przyrody

Keywords: species protection, area-based conservation, conservation of individual sites, forest education, nature conservation funding

1. Wstęp

Obszary leśne (drzewostany i grunty związane z gospodarką leśną), zawsze stanowiły i nadal stanowią będąc trzonem infrastruktury przyrodniczej kraju, najważniejsze centra lądowej bioróżnorodności, miejsca bytowania ok. 65% całego gatunkowego bogactwa przyrodniczego Polski – roślin, zwierząt, grzybów i mikroorganizmów. Oznacza to, że na obszarach leśnych występuje ok. 40 tys. taksonów organizmów. Według eksperckich szacunków nawet więcej, ok. 42–45 tys., gdyż cały czas stwierdzane są nowe, do tej pory nieznane gatunki, zwłaszcza spośród zwierząt bezkręgowych o małych wymiarach, grzybów mikroskopijnych i różnych typów mikroorganizmów (Andrzejewski, Weigle 2003; Grzywacz 2008).

W ostatnim 100. leciu bardzo rozwinęły i rozszerzyły się cele, metody i formy ochrony przyrody. Dokumentuje to analiza tekstów kolejnych ustaw z tego zakresu. Pierwsza w historii naszego państwa Ustawa o ochronie przyrody została uchwalona przez Sejm w dniu 10 marca 1934 r. (Ustawa 1934), która składała się z 4 stron tekstu. Następne były: Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Ustawa 1949), również na 4 stronach tekstu; Ustawa z dnia 16 października 1991 r. (Ustawa 1991a), 9 stron; Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Ustawa 2001); Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Ustawa 2004), 83 strony; Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody wielokrotnie nowelizowana, tekst jednolity aktualnie obowiązujący (Obwieszczenie 2025), ponad 160 stron. Według obowiązującej ustawy określenie celów ochrony przyrody jest szerokie i brzmi „... utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów; zachowanie różnorodności biologicznej; zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego; zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów wraz z siedliskami, poprzez ich utrzymanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony; ochronę walorów krajobrazu, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień; utrzymanie i przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody; kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody”. Według Olaczka (1999) ochrona przyrody w szerokim sensie to „nauka, idea, ruch społeczny i działalność praktyczna, zmierzająca do zachowania twórczych, naukowych i estetycznych wartości przyrody oraz krajobrazu, racjonalnego i przyjaznego stosunku ludzi do przyrody”.

Po zaborach i odzyskaniu niepodległości w 1918 r., według pierwszych oficjalnych danych pochodzących z 1923 r., leśność wynosiła 23,1%, z czego lasów własności państwa było 31,9%. W skutek intensywnych odnowień zaległych zrębów, halizn i pławozin, a także kupna niektórych lasów zadłużonych (z zaległymi i nieopłaconymi podatkami) dużej własności prywatnej (Zubkiewicz 2019), powierzchnia lasów zarządzanych przez powołane w 1924 r. Lasy Państwowe wzrosła do 3339 tys. ha, co stanowiło 38,7% ogólnej powierzchni lasów kraju (GUS 1938). Po zakończeniu II wojny światowej w 1945 r. ogólny

obszar lasów wszystkich form własności zmniejszył się o ok. 2,2 mln ha w stosunku do okresu międzywojennego z powodu zmiany granic Polski, zmniejszenia jej ogólnej powierzchni o 19% i „przesunięcia bardziej na zachód”, na obszary mniej lesiste oraz z powodu zniszczeń w trakcie działań wojennych i okupacji – walk i przemieszczania się frontów, wielkich pożarów, rabunkowych wyrębów (Grzywacz i in. 2025).

Decyzje o nacjonalizacji lasów prywatnych i wspólnot wyznaniowych powyżej określonych powierzchni, podjęto na podstawie dekretów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z dnia 6 września i 12 grudnia 1944 r. oraz dekretu rządu z dnia 2 marca 1950 r.

Dorobek Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe w 100. leciu jego historii i działalności w latach 1924–2024 w zakresie hodowli i ochrony lasu, ochrony przeciwpożarowej, użytkowania i zarządzania lasu, ochrony przyrody i różnorodności biologicznej, społecznych funkcji lasu oraz współdziałania ze społeczeństwem, perspektyw rozwoju – zamierzeń i zagrożeń przedstawiono w wieloautorskim, obszernym opracowaniu na 124 Zjeździe Polskiego Towarzystwa Leśnego w Krakowie (Grzywacz i in. 2025).

W powojennym 80. leciu leśnictwo i Lasy Państwowe ulegały znacznemu rozwojowi, powiększeniu powierzchni i zasobów drewna, zmianom i modernizacji w zakresie misji, celów i sposobów zarządzania oraz odpowiedzialności za stan przyrody państwa. Aktualnie grunty leśne stanowią 9489 tys. ha, z czego lasy to 9289 tys. ha, w tym lasy publiczne 7512 tys. ha, z czego 7407 tys. ha jest zarządzanych jako własność Skarbu Państwa (przez Lasy Państwowe, parki narodowe, Zarząd Własności Rolnej Skarbu Państwa). Lesistość wynosi 29,6%, a udział gruntów leśnych w powierzchni lądowej kraju stanowi 31,0% (GUS 1938; Leśnictwo 2025). W stosunku do stanu z 1946 r. powierzchnia lasów Skarbu Państwa wzrosła z 5,7 do 7,4 mln ha, dzięki zalesieniom gruntów porolnych, w szczególności intensywnych w latach 1947–1966. Zasoby drewna na pniu brutto zwiększyły się w tym okresie z 695 do 2680 mln m³ (prawie czterokrotnie). Systematycznie wzrasta również średni wiek drzewostanów oraz procentowy udział drzew liściastych w składzie gatunkowym drzewostanów (GUS 1938; Leśnictwo 2025), przy jednoczesnym w tym okresie dostarczeniu społeczeństwu, gospodarce i przemysłowi drzewnemu łącznie ponad 2 mld m³ drewna (Grzywacz i in. 2025).

Zmieniały się również ideowe kierunki ochrony przyrody, kolejno – konserwatorski, biocenotyczny, planistyczny, ochrony przyrody jako części składowej ochrony środowiska, ochrony różnorodności biologicznej, czyli ochronnemu poszanowaniu wszystkich gatunków organizmów i zasobów przyrodniczych. Leśnicy wyróżniają jeszcze dodatkowo tzw. wielkoobszarową ochronę przyrody, w formie trwałego i zrównoważonego użytkowania leśnych zasobów, a obecnie poprzez prowadzenie wielofunkcyjnej gospodarki leśnej, w której znaczne miejsce zajmuje praktyka ochrony przyrody (Grzywacz 1994; 2005; 2013; Szujewski 2010; 2013). Filozoficzne podstawy ochrony przyrody wyróżniają 3 kierunki sposobów analizy stanu i jej funkcjonowania: redukcjonistyczny, holistyczny (całościowy) i emergentny-

styczny (Zięba 2025). Brak jak do tej pory rozstrzygnięć w podstawach ideowych i prawie ochrony przyrody – chronić przede wszystkim naturalność ekosystemów czy ich różnorodność biologiczną?, wyróżniając wszystkie jej poziomy (genetyczny, gatunkowy, ekosystemowy i krajobrazowy). Kiedy stosować ochronę ścisłą (bierną), a kiedy częściową (czynną)?, z dopuszczeniem określonych, wspomagających zabiegów dokonywanych przez człowieka. Brak jest jednoznacznego określenia „cenny przyrodniczo” gatunek, obszar, obiekt, a także inne dylematy i problemy praktycznej ochrony przyrody (Olaczek 2014). Współistnieją, doskonałą się, rozszerzają sposoby i formy ochrony przyrody: zakres – ochrona obszarowa, indywidualna, gatunkowa; reżim – ochrona ścisła, czynna (częściowa), krajobrazowa; miejsca – *in situ* (w miejscu naturalnego występowania), *ex situ* (poza miejscem naturalnego występowania), *inter situ* w (zagrodach i obiektach pokazowych, w kolekcjach założonych na naturalnych siedliskach, bankach genów, itd.) (Wiśniewski, Gwiazdowicz 2004; 2009; Symonides 2014).

Różne punkty widzenia na zadania ochrony przyrody i sposoby ich realizacji oraz dylematy, wątpliwości, a także znaczne, dotychczasowe osiągnięcia zaprezentowano m.in. w zbiorowej, obszernej monografii „Ochrona przyrody w Polsce wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych” (Mirek, Nikel 2014).

Celem pracy jest analiza i syntetyczne ukazanie zmian jakie nastąpiły w ostatnim 100. leciu w prawie (ustawy i rozporządzenia) i w praktycznej działalności na rzecz ochrony przyrody oraz na tym tle dokonań z tego zakresu w Lasach Państwowych (LP), ocena udziału tej organizacji w dokonaniach ochrony przyrody.

2. Ochrona gatunkowa

Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, któremu wówczas podlegały zagadnienia ochrony przyrody, rozporządzeniem z dnia 15 września 1919 r. objął ochroną prawną okazy następujących 8 gatunków roślin: cis pospolity, sosna limba, azalia pontyjska (rózanecznik żółty), szarotka alpejska, powojnik alpejski, marsylia czterolistna oraz występujące na Podolu i Pokuciu – owies stepowy i smaglicę podolską (obecnie tereny Ukrainy). Od 1924 r. gdy utworzono organizację Lasy Państwowe aż do 1939 r. (cały okres międzywojenny), to ochronie podlegało tylko 5 gatunków roślin leśnych i górskich, nie licząc marsylii występującej niezwykle rzadko w wodach stojących i również roślinami stepowymi (Szafer 1932). Kolejne rozporządzenia ministrów, którym podlegała ochrona przyrody, ze względu na coraz większą wiedzę botaniczną i rozeznanie terenowe, obejmowały ochroną prawną znacznie liczniejsze taksony roślin. Obecnie według rozporządzenia z 2014 r. ochronie podlega: 37 gatunków glonów, 53 wątrobowce, 200 mchów, 35 paprotników i 391 roślin naczyniowych, łącznie 716 taksów (tab. 1 i 2). Rozporządzenie to wyszczególnia 9 zakazów w stosunku do roślin objętych ochroną ścisłą i częściową, 3 odstępstwa od zakazów oraz 14 różnorodnych sposobów ochrony gatunków. Początkowo i przez ponad 80 lat ochroną były objęte tylko rośliny naczyniowe, od 2001 r. wprowadzono na listę również mchy i paprotniki, a od 2004 r. także glony i wątrobowce.

W okresie międzywojennym ochroną prawną objęto w Polsce tylko 2 gatunki zwierząt. Rozporządzeniem Ministra

Tabela 1. Dynamika obejmowania ochroną gatunkową roślin według kolejnych rozporządzeń z lat 1919–2014

Table 1. Trends in the listing of plant species for protection under successive regulations from 1919 to 2014

Grupa roślin / Group of plants	1919	1946	1957	1983	1995	2001	2004	2012	2014
Glony / Algae							27	27	37
Wątrobowce / Liverworts							29	29	53
Mchy / Mosses						24	140	137	200
Paprotniki / Ferns						21	23	24	35
Naczyniowe / Vascular plants	8	114	149	227	230	241	260	264	391
Razem / Total	8	114	149	227	230	286	479	481	716

Wg Rozporządzenia MWRIOP z 1919 r. oraz rozporządzeń ministrów w kolejnych latach. Podano łącznie gatunki pod ochroną ścisłą i częściową
According to the MWRIOP Regulation of 1919 and ministerial regulations issued in subsequent years. The total number of species under strict and partial protection is provided

Tabela 2. Rośliny objęte ochroną ścisłą i częściową według grup systematycznych

Table 2. Plants under strict and partial protection by systematic group

Grupy systematyczne / Systematic groups	Ochrona ścisła / Strict protection	Ochrona częściowa / Partial protection	Razem / Total
Brunatnice / Brown algae	1	-	1
Krasnorosty / Red algae	5	1	6
Ramienice / Charophytes	21	9	30
Wątrobowce / Liverworts	37	16	53
Mchy / Mosses	54	147	200
Paprotniki / Ferns	27	8	35
Nasienne / Seed plants	270	120	391
Ogółem / Total	415	301	716

Wg Rozporządzenia (Rozporządzenie 2014b)

According to the Regulation (Rozporządzenie 2014b)

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1935 r. – żółwia błotnego, a z 1938 r. – żubra. Wcześniej na podstawie rozporządzenia MWRiOP z 1919 r. o ochronie niektórych zabytków przyrody (M.P.Rok II, nr 208) objęto ochroną następujące zwierzęta: sieja, bocian czarny, orzeł przedni, pustynnik, pardwa, łódź, bóbr, kozica, świstak, żubr (Wiśniewski, Gwiazdowicz 2004).

Należy wyjaśnić, że chronionych zwierząt z wymienieniem ich nazw polskich i łacińskich jest 801 taksonów, natomiast w rozporządzeniu jest 803 pozycje, gdyż w pozycji 479 dotyczącej ochrony ścisłej jest zapis „Pozostałe gatunki ptaków występujących na terytorium państw Unii Europejskiej przebywających na terytorium Rzeczypospolitej”, a w pozycji 211 dotyczącej ochrony częściowej „gatunki wymienione w załączniku IV do dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dyrektywa 1992) – inne niż gatunki objęte ochroną ścisłą na podstawie załącznika nr 1 do rozporządzenia oraz inne niż gatunki objęte ochroną częściową w pozycjach 1–210”. Oznacza to, że chronione prawem zwierzęta w UE, a niewymienione w polskim rozporządzeniu także podlegają ochronie, gdy znajdują się na terytorium naszego państwa (szczególnie ptaki), czyli w praktyce pod ochroną w Polsce może być więcej niż 801 gatunków zwierząt.

Rozporządzenie o ochronie dzikich zwierząt wprowadza 13 zakazów oraz 7 w stosunku do innych niż dziko występujące zwierzęta, a w stosunku do dziko występujących ptaków jeszcze 8 zakazów. Zaleca się 15 różnych sposobów ochrony zwierząt, w tym przy wykonywaniu działań ochronnych utrzymujących właściwy stan populacji lub środowiska zwierząt, wprowadza się 12 sposobów ich wykonywania. Rozporządzenie zawiera również inne zakazy i zastrzeżenia. Wymaga to dużej uważności służb leśnych, monitorowania stanowisk i ostoj oraz liczebności populacji, wykonywania zaleceń i zadań służących ochronie zwierząt w lasach.

W 1983 r. ochroną gatunkową objęto 23 gatunki grzybów wielkoowocnikowych. Polska była pierwszym na świecie krajem, gdzie ochroną prawną objęto również rzadkie i zagrożone grzyby (Grzywacz 1989). Od 2001 r. ochroną objęto także porosty czyli grzyby zlichenizowane. Pierwotnie wybrano nieliczną reprezentację gatunków grzybów zasługujących na ochronę spośród rzadko występujących, posiadających stosunkowo duże owocniki, charakterystycznych, rozpoznawalnych, nadmiernie eksploatowanych podczas grzybobrań, gdyż prawodawcy zdawali sobie sprawę, że w społeczeństwie wiedza o grzybach jest „bardzo skromna”, a zasługujących na ochronę jest wielokrotnie więcej, ale będących „poza percepcją społeczną”. W rozporzą-

Tabela 3. Dynamika obejmowania ochroną gatunkową zwierząt w latach 1935–2016

Table 3. Trends in the listing of animal species for protection from 1935 to 2016

Rok / Year	Liczebność taksonów / Number of taxa	Rozporządzenie ministra / Ministerial Regulation
1935	1	Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego / Religious Denominations and Public Education
1938	2	Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego / Religious Denominations and Public Education
1952	128	Leśnictwa / Forestry
1983	72	Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego / Forestry and Wood Industry
1995	125	Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa / Environment Protection, Natural Resources and Forestry
2004	349	Środowiska / Environment
2014	791	Środowiska / Environment
2016	803	Środowiska / Environment

Tabela 4. Liczebność gatunków zwierząt objętych obecnie ochroną ścisłą i częściową według grup systematycznych

Table 4. Population sizes of animal species currently under strict and partial protection by systematic groups

Grupa zwierząt / Group of animals	Ochrona ścisła / Strict protection	Ochrona częściowa / Partial protection	Razem / Total
Ssaki / Mammals	51	22	73
Ptaki / Birds	427	9	436
Gady / Reptiles	5	5	10
Plazy / Amphibians	10	8	18
Ryby / Fish	5	27	32
Małże / Mussels	3	4	7
Ślimaki / Snails	21	18	39
Pajęczaki / Arachnids	12	10	22
Owady / Insects	51	106	163
Siodełkowce / Clitellata	-	1	1
Ogółem / Total	591	210	801

Wg Rozporządzenia Ministra Środowiska (Rozporządzenie 2016)

According to the Regulation of the Minister of the Environment (Rozporządzenie 2016)

dzeniu z 1995 r. uznano, że wszystkie gatunki niezberane w celach konsumpcyjnych powinny być pod ochroną częściową, dla ukazania jak znaczącą a niedocenianą spełniają rolę ekologiczną, zwłaszcza w ekosystemach leśnych. W tamtym okresie nie była jeszcze w pełni znana ogólna liczba gatunków grzybów występujących w naszym kraju, stąd zapisano w tabeli 5 „liczba nieznana”. Pierwszymi opracowaniami z tego zakresu służącymi także do uszczegółowienia rozporządzenia były tzw. listy krytyczne dla podstawczaków (Wojewoda 2003) oraz workowców (Chmiel 2006). W sumie opisano wtedy 3335 gatunków grzybów wielkoowocnikowych. Nadal opisywane są nowe gatunki, wcześniej nie stwierdzone w Polsce. Dlatego w kolejnych rozporządzeniach zrezygnowano z takiej ogólnej formuły ochrony częściowej grzybów wielkoowocnikowych i wskazano na konkretne gatunki. W rozporządzeniu z 2014 r., aktualnie obowiązującym z powodu braku potwierdzonej współcześnie wiedzy objęto ochroną także 2 gatunki „w sposób profilaktyczny” (wyprzedzający), gdyby okazało się, że zostały stwierdzone i potwierdzone stanowiska występowania: bocznika mikołajkowego – *Pleurotus eryngii*, choć brak współczesnych, po II wojny światowej stanowisk oraz berłowieczkę łuskowatą – *Tulastoma squamosus*, brak do tej pory stanowisk w kraju, a notowane wcześniej historyczne okazy, których oznaczenie zweryfikowano metodami biologii molekularnej, okazały się należeć do innych gatunków berłowieczki (Kujawa i in. 2020).

Do listy chronionych porostów również należy zgłosić pewne uwagi. Chruścik skalny – *Stereocaulon saxatile* został błędnie podany z północnej Polski a u nas nie występujący; szereg chronionych porostów to pozycje taksonomicznie niepewne np. gatunki z rodzaju włostka – *Bryoria* i inne; w niektórych rodzajach identyfikacja gatunkowa możliwa jest tylko przez specjali-

stów – lichneologów, co bardzo utrudnia ich identyfikację przez leśne służby terenowe. Chronione porosty są reprezentowane ze wszystkich grup ekologicznych: naziemne – epigeiczne, nadrzewne – epifityczne, naskalne – epilityczne oraz występujące na martwym drewnie – epiksyliczne (Fałtynowicz 2003).

Oprócz rozporządzeń obejmujących organizmy ochroną prawną, mamy także w naszym kraju, czerwone listy i czerwone księgi (bogato ilustrowane) gatunków zagrożonych wyginięciem, zwierząt (Głowaciński, Nowacki 2005) oraz roślin i grzybów (Mirek i in. 2006), są one bieżąco aktualizowane i uzupełniane w kolejnych, nowych wydaniach. W różnych kategoriach zagrożenia znajduje się: 1692 rośliny – naczyniowe, paprotniki i mchy, wątrobowce i giewonki oraz glony; 2769 zwierząt kręgowych i bezkręgowych; 1931 taksonów grzybów wielkoowocnikowych i porostów, łącznie 6392 taksony. Stanowi to ponad 10% wszystkich stwierdzonych do tej pory organizmów na terenie Polski, z czego dla znacznej większości z nich wyłącznym miejscem bytowania lub również (częściowo) miejscem bytowania są tereny przyrodnicze własności Skarbu Państwa (las państwowe i parki narodowe), a także lasy prywatne, stanowiące ok. 20% powierzchni lasów kraju (Grzywacz 2008).

Gatunkowa ochrona prawna w Polsce obejmuje łącznie według obowiązujących rozporządzeń z 2014 r. i 2016 r. 1841 taksonów. Są to pojedyncze gatunki oraz niekiedy całe rodzaje. Według wstępnych, własnych szacunków, stanowi to ok. 70% wszystkich chronionych organizmów, które bytują wyłącznie lub także (okresowo, czasowo) na terenach szeroko rozumianych gruntów leśnych. Obszary te składają się z różnorodnych drzewostanów co do składu gatunkowego, wieku i siedliskowych typów lasów, śródleśnych polan i łąk, wrzosowisk, halizn i płazowin, poletek łowieckich, zrębów, torfowisk, źródlisk,

Tabela 5. Zmiany w obejmowaniu gatunkową ochroną grzybów w latach 1983–2014

Table 5. Changes in the protection status of fungi from 1983 to 2014

Rok / Year	Rozporządzenie / Regulation	Ochrona ścisła / Strict protection	Ochrona częściowa / Partial protection	Razem / Total
1983	MLiPD	23	-	23
1995	MOŚNiL	24	w.g.	l. n.
2001	MŚ	23	w.g.	l. n.
2004	MŚ	95	1	96
2014	MŚ	232	90	322

Oznaczenie: w.g. – wszystkie gatunki wielkoowocnikowe, l.n. – pełna liczba gatunków nieznana

Designation: w.g. – all large-fruited species, l.n. – total number of species unknown; MLiPD – Ministry of Forestry and the Wood Industry; MOŚNiL – Ministry of Environmental Protection, Natural Resources, and Forestry; MŚ – Ministry of the Environment

Tabela 6. Liczebność gatunków grzybów wielkoowocnikowych i zlichenizowanych (porostów) aktualnie objętych ochroną ścisłą i częściową

Table 6. Number of species of macrofungi and lichenised fungi (lichens) currently under strict and partial protection

Grupa grzybów / Fungal group	Ochrona ścisła / Strict protection	Ochrona częściowa / Partial protection	Razem / Total
Wielkoowocnikowe / Large-fruited fungi	54	63	117
Zlichenizowane / Lichenized	178	27	205
Ogółem / Total	232	90	322

Wg Rozporządzenia Ministra Środowiska (Rozporządzenie 2014a)

According to the Regulation of the Minister of the Environment (Rozporządzenie 2014a)

małych zbiorników wodnych, regła dolnego i górnego, gołoborzy, turni i skał powyżej górnej granicy lasu, przydroży i innych zbiorowisk roślinnych, siedlisk i ekosystemów.

Rozporządzenia w sprawie ochrony gatunkowej roślin, zwierząt i grzybów nakazują wyznaczanie stref ochrony stałej lub okresowej z określonymi terminami ochrony. Dotyczy to następujących gatunków: 4 ssaków i wszystkie 26 gatunków nietoperzy, 21 ptaków, 3 gady i 1 owad – łącznie 55 gatunków (Raport o stanie lasów w Polsce 2025), są one o zróżnicowanej wielkości stref 50–500 m od miejsca rozrodu i stałego pobytu; 12 gatunków roślin o wielkości strefy 30–50 m od granicy stanowiska lub całe torfowisko i zbiornik wodny na których występują; 11 gatunków porostów (grzybów zlichenizowanych) o promieniu strefy 50 m od stanowiska. Na obszarach administrowanych przez LP wyznaczono do tej pory 4710 stref dla ochrony różnych gatunków, o zróżnicowanej wielkości powierzchni, obejmuje to 194 410 ha, z czego 20% stanowi powierzchnia ochrony całorocznej, to znaczy ok. 97% wszystkich stref ochrony na terenie całego kraju (DGLP 2024; Raport o stanie lasów w Polsce 2025). Warto przypomnieć, że powierzchnia strefy ochrony o promieniu 100 m, to 3,14 ha wyłączonego na stałe lub okresowo z użytkowania lasu. Wydaje się, że w szeregu konkretnych przypadkach, zwłaszcza dotyczy to ochrony roślin i porostów, ich zalecana wielkość powierzchni jest określona ze znacznym „naddatkiem”. Są nadleśnictwa LP, gdzie łączna powierzchnia stref ochrony wynosi ponad 100 ha, co powoduje z gospodarczego punktu widzenia pewną utratę korzyści materialnych (tzw. koszty alternatywne).

Udział organizacyjny, wykonawczy i finansowy LP w różnych akcjach, programach, grantach, działaniach z inicjatywy własnej oraz we współdziałaniu na rzecz ochrony określonych gatunków zwierząt i roślin oraz grzybów jest znaczący – dawniej i współcześnie. Trudno podać procentowy udział LP na tle innych organizacji i podmiotów, towarzystw i ruchów ekologicznych z powodu braku szczegółowych, konkretnych danych. Dotyczy to między innymi: żubra (3/4 populacji jest pod opieką leśników), łosia, wilka, rysia, żbika, niedźwiedzia, konika polskiego (tarpana), bobra, nietoperzy, ptaków (cietrzew, głuszec, czapla siwa, żuraw, orlik krzykliwy, bocian czarny, puchacz, płomykówka, dzięcioł średni), wąż eskulapa, zwierzęta bezkręgowce (motyl niepylak apollo, biegaczowate, kozioróg dębosz), a wśród roślin jest to – cis, limba, kosodrzewina, jarzab brekinia i szwedzki, azalia pontyjska, obuwik pospolity, zimoziół północny, bluszcz pospolity, kłokoczka południowa, wawrzynek wilczczyko, sasanka otwarta, długosz królewski, pióropusznik strusi, porostów np. granicznik płucnik, a także roślin niebędących pod ochroną prawną np. reintrodukcja jodły w Sudetach (Grzywacz 2006; Kapuściński 2006; 2009; Okołów 2006).

W zakresie prawnej ochrony organizmów oraz rzadkich i zagrożonych, leśnicy współpracują z licznymi przyrodnikami, specjalistami wśród naukowców i amatorów z zakresu określonych grup systematycznych, korzystając z ich wiedzy i lokalnego rozeznania terenowego. Obowiązek ochrony gatunków leśnych należy do właścicieli oraz zarządców takich obszarów, przekracza to często stan ich specjalistycznej wiedzy, a także

możliwości wykonawcze oraz finansowe ewentualnych zabiegów ochronnych. Rozporządzenia ministerialne dotyczące gatunków objętych ochroną prawną, zawierają tylko ogólne zalecenia bez szczegółowych wytycznych dla poszczególnych gatunków lub ich grup i bez określenia zasad i źródeł finansowania (Gwiazdowicz 2006). Ogólne zasady ochrony gatunkowej przedstawione są w Ustawie o ochronie przyrody (2004), w artykułach od 46 do 64. Finansowanie odbywa się głównie z dochodów własnych nadleśnictw LP, z Funduszu Leśnego, rzadziej z Narodowego i Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżetu państwa, dotacji samorządów, funduszy polskich i zagranicznych organizacji i ruchów ekologicznych, grantów UE i innych źródeł.

Wszystkie szczeble zarządzania lasami państwowymi starają się „nadażyć” z rozpoznawaniem gatunków prawnie chronionych oraz rzadkich i zagrożonych na podległych im terenach. Nastąpił bowiem w ostatnim 100-leciu ogromny wzrost liczby chronionych taksonów: grzybów 14x, roślin 80x, a zwierząt aż 400x. Powoduje to potrzebę posiadania coraz bardziej specjalistycznej wiedzy przyrodniczej przy opracowywaniu Programów Ochrony Przyrody, stanowiących integralną część Planu Urządzenia Lasu dla każdego nadleśnictwa na 10-letni okres. Nielatwe staje się właściwe rozpoznanie, śledzenie zmian liczebności populacji, monitorowanie, nadzór i wykonywanie praktycznych zabiegów ochrony przyrody. Ze względu na wzrastające potrzeby i oczekiwania społeczne w tym względzie, ochrona przyrody w lasach staje się coraz bardziej odpowiedzialnym, trudnym i kosztownym zadaniem służb leśnych.

Z okresu międzywojennego organizację ochrony przyrody, ustawodawstwo i osiągnięcia, badania naukowe na rzecz ochrony przyrody w lasach, przedstawiono m. in. w opracowaniu „Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004” t. 1 (Grzywacz 2006; Okołów 2006), a podstawy prawne ochrony przyrody w LP, dokonania po II wojnie światowej i rozwój ochrony w okresie współczesnym, zmiany polityki państwa w stosunku do ochrony przyrody, inicjatywy leśników w tym względzie oraz współpracę LP z różnymi instytucjami i organizacjami dla dobra przyrody zostały scharakteryzowane przez Kapuścińskiego (2006) w t. 3 (część 2) tego opracowania oraz w monografii „Ochrona przyrody w lasach” (Kapuściński 2009).

3. Ochrona indywidualna

Do form indywidualnej ochrony przyrody zalicza się: pomniki przyrody oraz ustanowione i przyjęte dopiero w Ustawie o ochronie przyrody z 1991 r. – użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (tab. 7 i 8). Trzy ostatnio wymienione formy zalicza się niekiedy do obszarowej ochrony przyrody.

Ochrona pomnikowych drzew – sędziwych i o wyjątkowych rozmiarach (dotyczy to obwodu pnia, rzadziej wysokości, średnicy rzutu korony lub wyjątkowych kształtów), to najstarszy przejaw ochrony przyrody w naszym kraju. Obejmowanie opieką takich drzew odbywało się początkowo jako spontaniczna inicjatywa społeczna przez przyrodników, leśników i świątłych

obywateli, co w okresie zaborów uważano za działalność patriotyczną i nazywano takie stare drzewa – zabytkami przyrody. Drzewa jako obiekty ochrony wartości kulturowych i historycznych na świecie i w Polsce na przestrzeni dziejów zostały scharakteryzowane przez Michałowskiego (1991). Natomiast kolejne etapy ustanawiania drzew jako pomników przyrody, na terenach etnicznie polskich, funkcje i znaczenie sędziwych drzew, informacje o stanie i sieci pomników przyrody i ich składzie gatunkowym, drzewach rekordowych wśród poszczególnych gatunków, autorskie propozycje minimalnych obwodów na wysokości piersnicy (1,3 m) dla kandydatów kwalifikujących do uznania za pomnik, propozycje podziału pomnikowych drzew na klasy wartości przyrodniczej i społecznej, a także na kategorie drzew o znaczeniu europejskim, krajowymi i lokalnym, informacje o wyjątkowych i rekordowych drzewach na świecie, przedstawiono w obszernej monografii „Drzewa – pomniki przyrody” (Grzywacz, Pietrzak 2013), wydanej przez Polskie Towarzystwo Leśne. Znaczący udział dawniej i współcześnie ma środowisko zawodowe leśników w zgłaszaniu i opiece nad sędziwymi drzewami, a także miesięcznik „Sylwan” w propagowaniu tej akcji w okresie „galicyjskim”, na początku XX wieku, te fakty przedstawił Grzywacz (2020), w jubileuszowym numerze z okazji 200 lat ukazywania się tego leśnego czasopisma naukowego (obecnie najstarszego na świecie). Pierwszy rejestr pomników przyrody przedstawił Raciborski (1900) w opublikowanym w „Kosmosie” opracowaniu „Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin”, między innymi na podstawie ankiet wypełnionych i nadesłanych przez leśników. W latach 1934 i 1935 z inicjatywy Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Środoń (1935a; 1935b) w czasopiśmie „Ochrona przyrody” przedstawił wyniki inwentaryzacji na terenie całego kraju zabytkowych dębów, buków i lip. Systematycznie dane o pomnikach przyrody przedstawia corocznie GUS, poczynając od 1960 r., było ich wówczas 4803 pozycje rejestru, w tym większość stanowiły pojedyncze drzewa (GUS 1938; GUS 2025a).

Pomnikiem przyrody może być twór ożywiony i nieożywiony o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej i krajobrazowej, charakteryzujący się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów. Według polskiej tradycji kategoria pomnik przyrody była dość „szeroka”, stąd są one bardzo różnorodne: okazałe drzewa, krzewy gatunków rodzimych i obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, jary, głazy narzutowe oraz pozostałe (Ustawa

2004). Aktualnie objętych ochroną jest 35 066 pozycji rejestru, w tym 27 448 pojedynczych drzew, 4 803 grupy drzew, 731 aleje, 1 104 głazy narzutowe, 309 skałek, 40 jaskiń i 631 pozostałych tworów pomnikowych (GUS 2025). Około 1/2 wszystkich pomników przyrody znajdowała się na gruntach leśnych, zarządzanych przez LP (Kapuściński 2009), a obecnie ok. 1/3, czyli 12 243 pozycje rejestru (Raport o stanie lasów w Polsce 2025).

Gdy nie było jeszcze prawnie ustanowionych kategorii indywidualnej ochrony przyrody, jak użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, to wpisywano niektóre obiekty tego typu do rejestrów pomników przyrody, w którym figurują do tej pory. Są to: 44 osobliwe, szczególne drzewostany oraz 117 obiektów nie będących drzewostanami – płaty roślinności, stanowiska chronionych grzybów i zwierząt, zbiorniki wodne, źródłiska, małe wyspy na jeziorze, bagna i torfowiska. Powierzchniowe pomniki przyrody zajmują łącznie 275 ha, z czego 157 ha znajduje się na terenie LP. Stanowi to 101 różnorodnych obiektów przyrodniczych, najwięcej w RDLP Lublin, Gdańsk i Olsztyn (Grzywacz, Pietrzak 2013).

Użytki ekologiczne to zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mające znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej: śródleśne i śródpolne oczka wodne, bagna, torfowiska, naturalne zbiorniki wodne, starorzecza, kępy drzew i krzewów, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin i zwierząt, oraz grzybów ich ostępy i miejsca bytowania (stałego lub sezonowego), wychodnie skalne, skarpy, kamieńce. Jest ich obecnie 7850 obiektów, o łącznej powierzchni 57,5 tys. ha, z czego 53% jest zlokalizowanych na terenach LP.

Stanowiska dokumentacyjne – obiekty o znaczeniu naukowym i dydaktycznym, stanowiące miejsca formacji geologicznych, nagromadzonych skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami, nieczynne wyrobiska powierzchniowe i podziemne, miejsca występowania kopalnych szczątków roślin i zwierząt. Ustanowionych jest 190 stanowisk zajmujących powierzchnię 941 ha, wszystkie zlokalizowane na terenach LP (100%).

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe obejmują fragmenty krajobrazów naturalnych i kulturowych zasługujących na ochronę ze względów na walory widokowe i estetyczne. Do tej pory ustanowiono 322 zespoły o łącznej powierzchni 117 tys. ha, w tym blisko 38% powierzchni znajduje się na terenach gruntów leśnych (GUS 1938; GUS, Ochrona środowiska 2025, GUS, Leśnictwo 2025).

Tabela 7. Rozwój liczbowy pozycji rejestru pomników przyrody w Polsce

Table 7. Numerical development of entries in the register of natural monuments in Poland

Rok / Year	Liczba pozycji rejestru / Number of items in the register	Rok / Year	Liczba pozycji rejestru / Number of items in the register
1960	4803	2000	33094
1970	6525	2010	36293
1980	11786	2020	34898
1990	18876	2025	35066

Dane wg GUS, Ochrona Środowiska (GUS 1960–2025)
Data from the Central Statistical Office (GUS 1960–2025)

Odnajdywanie i obejmowanie ochroną prawną obiektów ochrony indywidualnej oraz obszarowej powinno być kontynuowane, głównie na gruntach leśnych, gdyż według opinii leśników i przyrodników ich sieć na terenie kraju nie jest jeszcze pełna (Grzywacz 2012; 2017; Kepel 2019; Referowska 2020).

4. Ochrona obszarowa

Początkowo w okresie zaborów, obszarowa ochrona przyrody na terenach etnicznie polskich polegała na tworzeniu nielicznych rezerwatów. Przyjmuje się, że pierwszym rezerwatem istniejącym od co najmniej 1827 r. był Rezerwat cisowy w Uroczysku Wierchlas (Zisbusch) w Borach Tucholskich, obecnie w Nadleśnictwie Zamrzenica. Kolejnymi były: Rezerwat bukowy, „Pamiętka Pieniacka” na Podolu, w majątku hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego (1886); Rezerwat „Baranowiec” w lasach należących do rodziny Stadnickich (w tym do hr. inżyniera leśnika Adama Stadnickiego, wieloletniego członka PTL), obecnie w Nadleśnictwie Nawojowa (1903); Rezerwat leśny „Parkowe” w dobrach hr. Karola Raczyńskiego (1907), aktualnie Nadleśnictwo Złoty Potok. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, według stanu z 1927 r. było tylko 39 rezerwatów, o łącznym obszarze 1450 ha, o średniej powierzchni 37 ha.

W zbiorowym dziele „Skarby przyrody i ich ochrona” pod redakcją Szafera (1932) wymieniono wszystkie istniejące wówczas rezerваты: faunistyczne – 19, ochrony krajobrazu – 20, ochrony pomników historyczno-narodowych wraz z otoczeniem – 7, dla ochrony gatunków drzew – 27, resztek lasów pierwotnych – 12, torfowisk – 6, zespołów łąkowych – 1, zespołów stepowych – 3, ochrony flory – 9, łącznie – 104. Dla wszystkich tych rezerwatów podano nazwy nadleśnictw LP, na terenie których istniały. Potwierdza to fakt, że aż w 95% wszystkich obszarów chronionych – rezerwatów oraz parki narodowe (istniejące i w stanie organizacji) w okresie międzywojennym znajdowały się na terenach administrowanych przez LP (Smólski 1965; Broda 2000).

Znaczne sukcesy z okresu 1918–1939 w tworzeniu rezerwatów przyrody a później parków narodowych, należy przypisać faktom „iż idea i zasady ochrony przyrody znalazły szczególnie pomyślny klimat wśród leśników. Dotyczy to przede wszystkim administracji lasów państwowych i wszystkich podległych jej organów” (Smólski 1965). „Chociaż ochrona przyrody formalnie nie znalazła się w gestii Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, któremu podlegały lasy państwowe, to jednak

udział leśników i władz leśnych w tym dziele był od początku bardzo znaczny” (Broda 2000). Wyjątkową rolę w tym względzie odegrał Zakład Doświadczalny Lasów Państwowych, przemianowany z dniem 1 maja 1934 r. w Instytut Badawczy Lasów Państwowych w Warszawie, a w nim Oddział Rezerwatów z jego kierownikiem leśnikiem Józefem Kostyrko (1892–1951) – członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody, bliskim współpracownikiem prof. W. Szafera. Na leśnych podstawach prawnych (bo nie było jeszcze prawa ochrony przyrody) z 1928 i 1936 r. utworzono liczne rezerваты i parki narodowe jako samodzielne „jednostki administracji szczególnej” na gruntach LP. Wyznaczono wtedy także lasy ochronne, w 1921 r. było ich w Polsce 40 tys. ha, a w 1934 r. już 523 tys. ha (Broda 2000).

W wyniku dużej aktywności leśników, do 1939 r. było już 186 rezerwatów, o łącznym obszarze 28,6 tys. ha, o średniej powierzchni ponad 153 ha. Rozwój liczby i powierzchni rezerwatów przedstawiono w tabeli 9. Systematyczna sprawozdawczość GUS-u w zakresie leśnictwa i ochrony środowiska rozpoczęła się od 1960 r. i w tamtym roku wykazano 366 rezerwatów. Obecnie jest ich 1580, o łącznej powierzchni 177,4 tys. ha, z czego 74% znajduje się na terenach LP (GUS 1938; GUS 2025a). W 2024 r. z okazji 100-lecia utworzenia LP ogłoszono program „100 rezerwatów na 100-lecie Lasów Państwowych”. Akcja ta spotkała się z dużym zainteresowaniem ale i z krytycznymi uwagami, ze względu na jej kampanijny charakter. W maju 2025 r. utworzono setny nowy rezerwat. Najwięcej nowych rezerwatów w ramach tego programu powołano w RDLP Toruń, Gdańsk, Białystok i Szczecinek, a najmniej w RDLP Piła, Szczecin, Poznań i Krosno. Łącznie powierzchnia nowych rezerwatów wyniosła 10 tys. ha, co zwiększyło liczbę i powierzchnię rezerwatów znajdujących się na terenach LP. Pojęcie „rezerwat przyrody” wywodzi się od terminu „rezerwa”, czyli pewnego zapasu chronionych, cennych siedlisk, rzadkich i zagrożonych gatunków zwierząt, roślin i grzybów, ekotypów drzew, wyjątkowych obiektów przyrody nieożywionej i krajobrazów. Rezerwat powinien służyć dla zachowania różnorodności biologicznej na wszystkich poziomach jej organizacji, jako teren prowadzenia obserwacji swobodnego przebiegu procesów ekologicznych i badań naukowych, edukacji przyrodniczo-leśnej, jako baza (zapas) z której można w razie potrzeby czerpać deficytowy materiał rozmnożeniowy, okazy, owoce, nasiona i szczepy. Często służy także jako rezerwuuar wody w ekosystemach. Początkowy okres tworzenia rezerwatów można nazwać

Tabela 8. Liczba i powierzchnia indywidualnych form ochrony przyrody i ich udział na gruntach Lasów Państwowych

Table 8. Number and area of individual forms of nature conservation and their share on the State Forest lands

Formy indywidualnej ochrony / Forms of individual protection	Ogółem / Total		Lasy państwowe / State forests	
	Obiekty, szt. Objects, pcs.	Pow. tys. ha Area, thous. ha	Pow. tys. ha Area, thous. ha	%
Użytki ekologiczne Ecological areas	7850	57,5	30,4	52,9
Stanowiska dokumentacyjne Documentation sites	190	0,9	0,9	100,0
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe Natural and landscape complexes	322	117,0	44,1	37,7

Dane wg GUS, Ochrona Środowiska oraz Leśnictwo (GUS 2025a; 2025b)

Data from the Central Statistical Office (GUS 2025a; 2025b)

„patriotyczny”, bo było w tym procesie dużo intencji historyczno-narodowych i pamiątkowych. Później był okres „spontaniczny”, czyli dość swobodnego tworzenia kolejnych rezerwatów, czego efektem jest obecna, względna nieproporcjonalność między regionalnymi dyrekcjami LP oraz w reprezentacji siedlisk i gatunków drzew. Częściej tworzone rezerwaty na siedliskach żyznych i uwilgotnionych niż na ubogich i suchych, w drzewostanach liściastych niż iglastych. W opracowaniu „Metody i kryteria doskonalenia sieci rezerwatów przyrody na terenie Lasów Państwowych” (Referowska 2004), podano wyniki szczegółowych analiz stanu i potrzeb rozwojowych według różnorodnych kryteriów dla poszczególnych regionalnych dyrekcji LP – docelowej powierzchni w stosunku do bezwzględnej i względnej wartości przyrody, lesistości regionu, gęstości zaludnienia, różnych wskaźników i kryteriów, minimalnej powierzchni rezerwatów, reprezentatywności siedliskowych typów lasów, gatunków drzew oraz zbiorowisk roślinnych. Wskazano jakich typów rezerwatów na obszarach leśnych jest zbyt mało, a jakich względnie dużo w stosunku do potrzeb reprezentowania danej regionalnej przyrody. Tworzenie sieci różnych typów rezerwatów jest obecnie znacznie zaawansowane ale wymaga kontynuacji w sposób przemysłany, zaplanowany, zgodnie z odpowiednią reprezentatywnością przyrody i jej zróżnicowaniem w skali całego państwa.

W miarę upływu czasu następował proces znacznego zwiększenia się zakresu obszarowego ochrony przyrody, powstawały coraz większe obiekty i struktury. Początkowo był to mały rezerwat, później większe obszarowo rezerwaty, parki

narodowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты biosfery, międzynarodowe rezerваты biosfery (obszary transgraniczne), europejska sieć ekologiczna Natura 2000, aż po propozycję „Europejskiego Zielonego Ładu” (2020), objęcia ochroną prawną 30% powierzchni krajów Unii Europejskiej, w tym 10% ochroną ścisłą (Grzywacz 2023). Obecnie w Polsce 32,2% powierzchni kraju jest objętych różnymi formami ochrony obszarowej i indywidualnej, co spełnia wytyczne Europejskiego Zielonego Ładu (GUS 1938; GUS 2025b). W tabeli 10 podano liczbę i zajmowany teren poszczególnych form ochrony obszarowej oraz powierzchnię znajdującą się w zarządzie LP lub na gruntach leśnych.

Jedną z pierwszych inicjatyw władz leśnych po I wojnie światowej było wydzielenie w 1921 r. przez Komisję Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych w Puszczy Białowieskiej przyszłego parku narodowego, o powierzchni 4640 ha, najpierw jako Leśnictwa Rezerwat, później Nadleśnictwa Rezerwat, a od 1932 r. obszaru na którym został powołany Park Narodowy w Białowieży. Propozycję taką zgłosił W. Szafer w artykule opublikowanym w 1920 r. w leśnym czasopiśmie naukowym „Sylwan”. Drugi park o powierzchni 756 ha powstał jako Leśnictwo Pienińskie, a od 1930 r. jako park narodowy, na terenach wykupionych przez LP od właścicieli lasów i gruntów prywatnych. Kolejnym parkiem był Park Narodowy na Czarnohorze o powierzchni 832 ha, później 1512 ha (obecnie na terytorium Ukrainy). Rozpoczęto wtedy organizowanie dalszych parków narodowych w Tatrach i na Babiej Górze oraz tworzenie licznych rezerwatów jako załączki następ-

Tabela 9. Rozwój liczby i powierzchni rezerwatów przyrody

Table 9. Development of the number and area of nature reserves

Rok / Year	Liczba rezerwatów, sztuk / Number of reserves, pcs.	Powierzchnia w tys. ha / Area in thousands of hectares	Rok / Year	Liczba rezerwatów, sztuki / Number of reserves, pcs.	Powierzchnia w tys. ha / Area in thousands of hectares
1923	39	1,4	1980	759	75,3
1932	104	brak danych / no data available	1990	1001	117,0
1939	186	28,6	2000	1307	148,8
1946	brak danych / no data available	brak danych / no data available	2010	1463	164,2
1960	366	23,9	2020	1502	170,2
1970	550	52,6	2025	1580	177,4

Wg danych GUS oraz Szafera (1932) i Smólskiego (1965)

According to data from the Central Statistical Office (GUS) and Szafer (1932) and Smólski (1965)

Tabela 10. Liczebność i wielkość powierzchni form obszarowej ochrony przyrody i ich udział na gruntach leśnych

Table 10. Number and area of area-based nature conservation measures and their share on forest lands

Formy / Forms	Ogółem / Total		Gruntys leśne / Forest lands	
	szt. / pcs.	tys. ha / thous. ha	tys. ha / thous. ha	%
Parki narodowe / National parks	23	315	197	62,5
Rezerваты Przyrody / Nature reserves	1580	177	131	74,0
Parki Krajobrazowe / Landscape parks	126	2523	1293	51,2
Obszary chronionego krajobrazu / Protected landscape areas	394	6930	2572	37,1

Wg GUS (2025a; 2025b)

According to Central Statistical Office (2025a; 2025b)

nych parków narodowych: Puszcza Jodłowa (Świętokrzyski PN) oraz Kampinoski, Wielkopolski, Ojcowski. W 1939 r. wszystkie istniejące i będące w organizacji parki znajdowały się w zarządzie LP (Smólski 1965; Broda 2000).

Obecnie istnieją 23 parki narodowe o łącznej powierzchni 314,3 tys. ha, w tym 197,3 tys. ha lasów. W Magurskim PN 97% powierzchni stanowią lasy, a w PN Babiogórskim, Białowieckim, Roztoczańskim i Świętokrzyskim lasy zajmują po 95% powierzchni. Pod ochroną czynną znajduje się 58% obszarów naszych parków narodowych, ochroną ścisłą 26% i 15% pod ochroną krajobrazową. Należy przypomnieć, że wszystkie obecne PN powstały z gospodarczego wyłączenia w znacznym lub mniejszym stopniu z obszarów wcześniej zarządzanych przez Lasy Państwowe, lub wykupionych z funduszy LP od właścicieli lasów prywatnych dużej własności.

Pierwszy w Polsce Suwalski Park Krajobrazowy został utworzony w 1976 r. o powierzchni 6 tys. ha. Do roku 2000 powołano 120 parków o łącznej powierzchni 2,5 mln ha z udziałem 53,2% lasów. W ostatnim ćwierćwieczu powstało już tylko 6 parków i wydaje się, że ich sieć jest prawie w pełni utworzona. Obecnie funkcjonuje 126 parków o powierzchni 2523 tys. ha, zarządzanych przez dyrekcje pojedynczo lub w ramach zespołów PK, przy zatrudnianiu w dużej części przez osoby z leśnym wykształceniem. Najwięcej PK znajduje się w województwie lubelskim – 16 i stanowi one 9,4% jego powierzchni, a najmniej w województwie opolskim i podlaskim (po 3).

Obecnie obszary chronionego krajobrazu w liczbie 394, o łącznej powierzchni prawie 7 mln ha w tym 37,1% lasów, zajmują 22,1% powierzchni naszego państwa (GUS, Ochrona Środowiska 2025).

Najwięcej takich obszarów jest w województwie warmińsko-mazurskim (71), a najmniej w województwie opolskim (9).

Stosunkowo nową formą obszarowej ochrony przyrody jest europejska sieć ekologiczna Natura 2000. Składa się na terenie Polski z 145 obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO), o powierzchni 5,6 mln ha i 869 obszarów specjalnej ochrony siedlisk (SOO), o powierzchni 3,9 mln ha. Obszary te częściowo nakładają się, stąd nie podaje się ich sumarycznej wielkości (tab. 12).

Propozycje zawarte w Europejskim Zielonym Ładzie (2020) objęcia 10% powierzchni kraju ochroną ścisłą we wszystkich państwach UE spotkały się ze zróżnicowanym, w tym krytycznym przyjęciem wśród społeczności międzynarodowej. Środowisko zawodowe leśników ma wiele uwag, w tym aby w ok. 1,5 mln ha lasów zaprzestać ich hodowli i ochrony oraz gospodarczego użytkowania. Bardzo liczne wątpliwości i krytyczne uwagi zostały przedstawione szczegółowo w internetowym opracowaniu Polskiego Towarzystwa Leśnego „Europejski Zielony Ład. Zamierzenia i problemy realizacyjne w leśnictwie” (Grzywacz 2023). Wydawnictwo to zawiera również komplet polskiego tłumaczenia oryginalnych tekstów Komisji Europejskiej: Europejski Zielony Ład (2019), Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030. Przywracanie przyrody do naszego życia (2020), „Gotowi na 55” osiągnięcie unijnego celu klimatycznego w 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej (2021), Nowa strategia leśna UE 2030 (2021), a także stanowisko Rządu RP w tej sprawie z 2020.

Podobnie jest z rozporządzeniem Parlamentu i Rady Europy w sprawie „Odbudowy Zasobów Przyrody” (ang. *Nature Restoration Law*), które weszło w życie 28 sierpnia 2024 r. Ma ono na

Tabela 11. Rozwój liczby i powierzchni parków krajobrazowych oraz ich udział na obszarach leśnych

Table 11. Development of the number and area of landscape parks and their share in forest areas

Rok / Years	Liczba / Quantity	Powierzchnia w tys. ha / Area in thousands of hectares	
		Ogółem / Total	W tym obszary leśne / Of which, forested areas
1976	1	6	2
1980	11	236	110
1990	68	1215	688
2000	120	2531	1346
2010	121	2607	1307
2020	126	2520	1315
2025	126	2523	1307

Dane wg GUS (GUS 2025b)

Data from the Central Statistical Office (GUS 2025b)

Tabela 12. Obszary Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000

Table 12. General characteristics of Natura 2000 sites

Wyszczególnienie / Description	Obszary specjalnej ochrony / Special Protection Areas		
	ptaków (OSO) / for birds (SPA)	siedlisk (SOO) / for habitats (SAC)	Ogółem / Total
Liczba / Number	145	869	1014
Powierzchnia ogółem, mln ha / Total area, million ha	5,6	3,9	9,5
Powierzchnia lądowa, w mln ha / Land area, million ha	4,98	3,53	8,51
Udział w powierzchni kraju, % / Percentage of the country's total area, %	15,9	11,9	n.s.

Wg GUS (GUS 2025a; 2025b) oznaczenie: n.s. – nie sumuje się, niektóre obszary ptasie i siedliskowe nakładają się

According to the Central Statistical Office (GUS 2025a; 2025b), notation: n.s. – not included in the total; some bird areas and habitat areas overlap

celu odbudowę i ochronę zniszczonych ekosystemów, gdyż według pomysłodawców i autorów tego dokumentu „stan 81% siedlisk przyrodniczych i 63% chronionych na terenie UE gatunków jest niewłaściwy lub zły”, ma nastąpić poprawa stanu siedlisk, a także odbudowa całych ekosystemów. Trwa nadal dyskusja w krajach UE nad realizacją postulatów i zamierzeń, w tym w Polsce (Jastrzębski 2026; Witkowski, Ziemblicki 2026). Zwraca się uwagę, że rozporządzenie promuje statyczne podejście do ochrony przyrody, zaleca wyłączenie dużych obszarów leśnych z gospodarczego wykorzystania, nie docenia potrzeby przebudowy drzewostanów przy zmianach klimatu, zawęża wielofunkcyjną gospodarkę leśną, osłabia konkurencyjność sektora leśno-drzewnego w UE w stosunku do państw innych regionów świata, nie uwzględniania dużego zróżnicowania pomiędzy krajami unijnymi w zakresie typów siedlisk leśnych, składów gatunkowych drzewostanów, stanów własnościowych lasów, jakości i systemów zarządzania lasami, dotychczasowych osiągnięć w zakresie prowadzenia gospodarki leśnej i ochrony przyrody, nie uwzględnienia dotychczasowych w poszczególnych państwach Unii programów prowadzenia racjonalnego, odpowiedzialnego i zrównoważonego leśnictwa. Obecnie trwa przygotowanie u nas „Krajowego Planu Odbudowy Zasobów Przyrodniczych”, w tym części leśnej, przez zespół powołany przez Ministerstwo Klimatu i Środowiska.

Powierzchnia wszystkich obszarów przyrodniczych prawnie chronionych wynosi aktualnie 10,1 mln ha, co stanowi 32,2% powierzchni kraju, przy dużym zróżnicowaniu – od 65,5% w województwie świętokrzyskim do 18,7% w dolnośląskim (GUS 2025b).

5. Edukacja przyrodniczo-leśna

Częścią składową ochrony przyrody jest edukacja społeczeństwa z tego zakresu, aby pogłębić zrozumienie oraz przyjazny stosunek ludzi do przyrody (Olaczek 1999). Rolą edukacji przyrodniczo-leśnej jest również rozszerzanie wiedzy dzieci, młodzieży i osób dorosłych o funkcjonowaniu ekosystemów leśnych i o organizmach w lasach bytujących – roślinach, zwierzętach, grzybach i mikroorganizmach, a także o roli i znaczeniu lasów w pełnieniu licznych funkcji ochronnych, publicznych i gospodarczych.

Trudno jest przedstawić syntetyczny przegląd bardzo bogatej już literatury naukowej i popularno-naukowej dotyczącej edukacji o leśnej przyrodzie. Dotyczy to również zarządzeń LP z tego zakresu, poradników metodycznych jak prowadzić zajęcia w lesie i lekcje w szkołach przez leśników – głównie pracowników nadleśnictw (edukatorów). Za początki edukacji leśnej w analizowanym okresie czasu należy uznać oficjalnie organizowane od 1933 r. obchody „Święta Lasu”, połączone z pracami społecznymi na rzecz zalesień i odnowień, a także „Dzień św. Huberta” organizowany przez myśliwych w formie zbioru przez młodzież paszy (żołędzie, kasztany, siano, itd.) i wykładanie jej w lasach dla zwierzyny.

Obecnie edukacja leśna jest bardzo rozwinięta, powszechna, zwłaszcza prowadzona dla dzieci i młodzieży ze szkół podsta-

wowych. Dla tych celów LP posiadają: 57 ośrodków edukacyjnych, 236 izb edukacji leśnej, 488 wiat leśnych, 908 ścieżek edukacyjnych, 1578 różnego typu punkty edukacyjne (szkółki leśne, drzewostany, ciekawostki przyrodnicze) oraz 2661 inne obiekty służące w trakcie prowadzenia zajęć na terenach leśnych (rezerваты i pomniki przyrody, nieużytki ekologiczne, stanowiska chronionych roślin, itp.). Liczba „zdarzeń” edukacji leśnej realizowana corocznie w Lasach Państwowych wynosi w ostatnich latach około 30 tys., są to lekcje terenowe i wycieczki z przewodnikiem, lekcje w izbach edukacyjnych, spotkania z leśnikiem poza szkołą i spotkania z leśnikami w szkołach, konkursy, akcje, imprezy edukacyjne, wystawy. Brało w nich udział 396 tys. dzieci w wieku przedszkolnym, 728 tys. ze szkół podstawowych, 183 tys. ze szkół ponadpodstawowych oraz 69 tys. studentów. Zajęcia edukacyjne prowadziło 9,6 tys. pracowników LP, pełniących różne stanowiska, najwięcej leśniczych i podleśniczych. Koszty bezpośrednie prowadzenia tych działań wyniosły około 48 mln zł., z czego 94% stanowiły środki własne nadleśnictw i Funduszu Leśnego LP GUS 2025a). Nie wliczono tu kosztów pośrednich, gdyż edukatorzy za prowadzenie zajęć nie otrzymują oddzielnego wynagrodzenia, mieszczą się one w ich obowiązkach i comiesięcznych poborach.

Szczególną rolę metodyczną i innowacyjną w edukacji leśnej i ochronie przyrody powinny spełniać i spełniają jednostki wchodzące w skład 25 Leśnych Kompleksów Promocyjnych, ustanowionych w latach 1994–2011. Składają się one z 75 nadleśnictw Lasów Państwowych, 3 Leśnych Zakładów Doświadczalnych uczelni wyższych (Krynica, Rogów, Siemianice), lasów instytutu PAN (Popielno) oraz lasów miejskich – Koszalina, Olsztyna, Szczecina i Warszawy (Szujewski 2013; GUS 1938; GUS 2025a).

6. Finansowanie zadań ochrony przyrody

Problematyka wartościowania działań gospodarstwa leśnego w zakresie ochrony zasobów przyrody ma bogatą literaturę naukową, polską i zagraniczną. Jest to zagadnienie złożone, składające się z wielu elementów wchodzących w skład kosztów bezpośrednich, pośrednich i alternatywnych – tzw. utraczonych korzyści gospodarczych jako serwitutu na rzecz ochrony przyrody i społeczeństwa). System księgowy (kont) w Lasach Państwowych zapisuje i rozlicza bezpośrednie wydatki na rzecz ochrony przyrody, w kosztach pośrednich nie wyróżnia ich rodzajów, w większości są zawarte w funduszu płac (kosztach utrzymania administracji), w ogóle nie wylicza (nie szacuje) kosztów alternatywnych. W kosztach ochrony przyrody w nadleśnictwach nie uwzględnia się poniesionych nakładów na wielkopowierzchniową ochronę zasobów leśnych, które wpływają bezpośrednio lub pośrednio na stan przyrody i różnorodność biologiczną. Do takich działań należą między innymi: koszty ochrony przeciwpożarowej, zwalczania szkodnictwa leśnego (kradzieże drewna, kłusownictwo, zaśmiecanie lasu i inne wykroczenia), z zakresu hodowli lasu (przebudowa drzewostanów, wprowadzanie podszytu, aby również zwiększyć różnorodność

biologiczną i odporność drzewostanów na działanie biotycznych i abiotycznych czynników szkodliwych), z zakresu ochrony lasu (budki lęgowe dla ptaków i nietoperzy, gromadzenie mrowisk, ochrona upraw i młodników przed zwierzyną płą, zwalczanie szkodliwych owadów i chorobotwórczych grzybów), edukacja przyrodniczo-leśna oraz szereg innych czynności które w przeciętnej wiedzy społeczeństwa nie są związane z ustawową ochroną przyrody. Nie wlicza się wartości serwitutu gospodarki leśnej poprzez ograniczanie całkowitego lub częściowego pozyskania drewna w rezerwach przyrody, strefach ochrony gatunków oraz w lasach parków krajobrazowych i obiektach ochrony indywidualnej. W parkach krajobrazowych, na obszarach Natura 2000 oraz w lasach ochronnych (wodochronnych, glebochronnych, podmiejskich, cennych przyrodniczo, obronnych, ostojach zwierzyny, uzdrowiskowych, stałych powierzchni badawczych, lasach nasiennych, uszkodzonych przez przemysłowe zanieczyszczenia powietrza), podwyższa się wieki rębności (zwykle o 20 lat), co powoduje na przestrzeni wielu pokoleń drzewostanów sumaryczne zmniejszenie wielkości pozyskania drewna (Grzywacz 2019).

Według specjalistycznej metodyki i opracowanych algorytmów podjęto próbę zwartościowania w niektórych nadleśnictwach LP ponoszonych nakładów na rzecz szeroko rozumianej ochrony przyrody i różnorodności biologicznej, łącznie z działaniami wchodzącymi w skład ochrony ustawowej oraz tzw. ochrony wielkoobszarowej zasobów leśnych. Z pewnym uproszczeniem można stwierdzić, że koszty poniesione na realizację tych zadań wynosiły ok. 15% kosztów ogólnych tych nadleśnictw (Marszałek 2005; 2008; Peret 2014). Przy przyjęciu, że koszty działalności podstawowej i administracyjnej wszystkich jednostek Lasów Państwowych wynoszą w ostatnich latach łącznie 8–10 mld zł., to całościowe sfinansowanie ochrony przyrody byłoby na poziomie 1,2–1,5 mld zł. W dyskusjach z działaczami niektórych organizacji i ruchów ekologicznych często słyszy się zarzut, że ich zdaniem LP w zbyt małym stopniu finansują ochronę przyrody. Zwykle podają wtedy kwoty bardzo zaniżone, związane tylko z wydatkami bezpośrednimi, które stanowią niewielką część rzeczywistych kosztów (Grzywacz 2019).

7. Podsumowanie

W ostatnim 100. leciu zmieniły się, bardzo rozbudowały cele, metody i formy ochrony przyrody, pod względem ideowym, prawnym i wykonawczym. Również zmieniły się w latach 1924–2024 Lasy Państwowe pod względem zajmowanej powierzchni, zasobności drzewostanów i ich składu gatunkowego, zasad i sposobów prowadzenia gospodarki leśnej, z systemu głównie surowcowego na wielofunkcyjny z licznymi funkcjami ekologicznymi (ochronnymi), społecznymi (publicznymi) i gospodarczymi (produkcyjnymi). Bardzo wzrosła rola lasów w ochronie przyrody – gatunkowej, indywidualnej i obszarowej, a co za tym idzie odpowiedzialność za stan przyrody kraju. Wyjątkowo wzrosła lista organizmów prawnie chronionych, od 2 gatunków zwierząt i 5 gatunków roślin w okresie międzywojennym, do aktualnie 716 – gatunków roślin, 801 – zwierząt i 322 – grzybów wielkoowocnikowych i porostów, z czego ok. 70%

bytuje na gruntach leśnych. W ochronie indywidualnej dużą rolę odegrało między innymi środowisko zawodowe leśników rozpoznając wyszukiwanie i opiekę nad sędziwymi i o wyjątkowych wymiarach drzewami – pomnikami przyrody. Obecnie rejestr różnych typów pomników przyrody wynosi 35 tys., z czego 1/3 znajduje się na terenach administrowanych przez LP. Znacząca część pozostałych form ochrony indywidualnej: użytków ekologicznych, stanowisk dokumentacyjnych i zespołów przyrodniczo-krajobrazowych znajduje się pod opieką pracowników LP. W zakresie ochrony obszarowej, w okresie międzywojennym, aż 95% rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych zostało utworzonych przez administrację leśną. Obecnie funkcjonuje 1580 rezerwatów, o łącznej powierzchni 177 tys. ha, z czego 74% znajduje się na terenach LP. Jedną z pierwszych inicjatyw władz leśnych po I wojnie światowej było wydzielenie w 1921 r. w Puszczy Białowieskiej przyszłego parku narodowego (najpierw leśnictwa pod ochroną ścisłą, później nadleśnictwa, a od 1932 r. Parku Narodowego w Białowieży). Obecnie istnieją 23 parki narodowe o łącznej powierzchni 314 tys. ha, w tym 63% lasów. Należy pamiętać, że wszystkie PN powstawały z wyłączenia w znacznym lub mniejszym stopniu z obszarów zarządzanych przez LP lub wykupionych z ich funduszy własnych od właścicieli lasów prywatnych dużej własności. W Magurskim PN 97% powierzchni stanowią lasy, a w parkach Babiogórskim, Białowieskim, Roztoczańskim i Świętokrzyskim lasy zajmują ok. 95% powierzchni. Tworzenie parków krajobrazowych rozpoczęto w Polsce od 1976 r., jako pierwszy był Suwalski PK. Obecnie jest ich 126 o łącznej powierzchni 2,5 mln ha, gdzie grunty leśne stanowią 51%. Na 394 obszarach chronionego krajobrazu o powierzchni prawie 7 mln ha, lasy stanowią 37%. Stosunkowo nową formą obszarowej ochrony przyrody jest europejska sieć ekologiczna Natura 2000, z czego 145 obszarów specjalnej ochrony ptaków o powierzchni 5,6 mln ha co stanowi ok. 16% powierzchni kraju oraz 869 obszarów specjalnej ochrony siedlisk o powierzchni 3,9 mln ha, ok. 12% powierzchni kraju, w tym duże obszary lasów. Ze znacznymi wątpliwościami wśród leśników realizowane są zamierzenia i postulaty Europejskiego Zielonego Lasu (2020) i Odbudowy Zasobów Przyrody (2024).

Edukacja leśna jest częścią ochrony przyrody, aby pogłębiać zrozumienie oraz przyjazny stosunek ludzi do przyrody. LP w dużym zakresie realizują te zadania, w artykule podano aktualny stan ośrodków i izb edukacyjnych, wiat i ścieżek, punktów edukacyjnych i innych obiektów. Scharakteryzowano liczbę corocznych zadań oraz imprez edukacyjnych i ich uczestników, także koszty prowadzenia zajęć i różnego typu akcji i imprez.

Finansowanie zadań ochrony przyrody, ich koszty bezpośrednie i pośrednie oraz tzw. koszty alternatywne, to zagadnienie trudne metodycznie, choć istnieje już dość pokaźna literatura naukowa w tym względzie. Szacuje się, że w przeciętnym nadleśnictwie LP koszty ustawowej ochrony przyrody i ochrony wielkopowierzchniowej wynoszą ok. 15% ogólnych kosztów ich funkcjonowania, co stanowi w ostatnich latach łącznie 1,2–1,5 mld złotych w Lasach Państwowych na terenie całego kraju.

Ochrona przyrody w 100-letniej historii LP była zawsze

nieodłącznym elementem obowiązków służbowych na wszelkich szczeblach służby i administracji leśnej, obecnie jest składową wielofunkcyjną, zrównoważoną gospodarką leśną. Przy ocenie i porównaniu stanu ochrony przyrody w LP w okresie po ich utworzeniu, przed i bezpośrednio po II wojnie światowej oraz w ostatnich dziesięcioleciach i współcześnie, należy stwierdzić bardzo duży postęp w rozszerzaniu wszystkich form ochrony przyrody – dotyczący obszarów, obiektów i gatunków. Często nie są to działania łatwe, zwłaszcza pod względem godzenia poszczególnych funkcji lasu, zadań gospodarczych, ze zróżnicowanymi potrzebami społeczeństwa i szeroko rozumianymi działaniami na rzecz ochrony środowiska, stąd powstają niekiedy różnice poglądów i wątpliwości. LP zgodnie z Ustawą o lasach (1991) kierują się zasadami racjonalności i odpowiedzialności za stan zasobów leśnych oraz przyrody w kraju.

Literatura

- Andrzejewski R., Weigle A. red. 2003. Różnorodność biologiczna Polski. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Broda J. 2000. Historia leśnictwa w Polsce. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Chmiel M. A. 2006. Krytyczna lista wielkoowocnikowych grzybów workowych Polski. Instytut Botaniki PAN im. W. Szafera, Kraków.
- DGLP 2024. Informacja ustna o strefach ochrony roślin, zwierząt i grzybów w Lasach Państwowych, Warszawa.
- Dyrektywa 1992. Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, *Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich* L 206 z 22.7.1992: 1–67.
- Fałtynowicz W. 2003. Krytyczna lista porostów i grzybów naporostowych Polski. Instytut Botaniki PAN im. W. Szafera, Kraków.
- Głowaciński Z., Nowacki J. (red.) 2005. Polska Czerwona Księga Zwierząt. Bezkręgowce. Text, Kraków.
- Grzywacz A. (red.) 2008. Zasoby przyrodnicze polskich lasów. Wydawnictwo PTL, Cedzyna k. Kielc.
- Grzywacz A. (red.) 2012. Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2030 r. Wydawnictwo PTL, Spała.
- Grzywacz A. (red.) 2013. Leśnictwo wielofunkcyjne współczesną formą ochrony przyrody. Wydawnictwo PTL, Wałcz.
- Grzywacz A. (red.) 2017. Gospodarka i ochrona przyrody w lasach w oczekiwaniach społecznych. Wydawnictwo PTL, Gniezno.
- Grzywacz A. (red.) 2023. Europejski Zielony Ład. Zamierzenia i problemy realizacyjne w leśnictwie. Wydawnictwo PTL, Warszawa. https://www.ptl.pl/dokumenty/wydawnictwa/PTL_Europejski_Zielony_Lad_2023.pdf (dostęp 1.07.2026).
- Grzywacz A. 1989. Grzyby chronione. PWRiL, Warszawa.
- Grzywacz A. 2005. Zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej współczesną formą ochrony przyrody, *Sylvan* 5: 10–22.
- Grzywacz A. 2006. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych, w: J. Wiśniewski (red.) *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004. Okres międzywojenny*. CILP, Warszawa, t. 1. s. 287–309.
- Grzywacz A. 2019. Szacunek kosztów ochrony przyrody w lasach oraz w stosunku do przyszłych propozycji i oczekiwań, w: K. Szabla (red.) *Wielofunkcyjna gospodarka leśna wobec oczekiwań przemysłu drzewnego i ochrony przyrody*. Wydawnictwo PTL, Darłowo. s. 69–88.
- Grzywacz A. 2020. Problematyka ochrony przyrody w lasach na łamach „Sylwana” (1820–2020), *Sylvan* 12: 1027–1044.
- Grzywacz A. (red.) 1994. Polska polityka kompleksowej ochrony zasobów leśnych. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa, t. I i II.
- Grzywacz A., Drozdowski S., Gil W., Jabłoński M., Korcz N., Łukaszewicz J., Moskalik T., Pikus A., Sadowski J., Skrzecz I., Staniszewski P., Szabla K., Szczygieł R., Wysocka-Fijorek E., Zubkowicz R. 2025. Dorobek Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe w 100-lecie jego historii i działalności (1924–2024), w: K. Szabla (red.) *Racjonalność i odpowiedzialność w zarządzaniu zasobami leśnymi w Polsce*. Wydawnictwo PTL, Kraków s. 5–74.
- Grzywacz A., Pietrzak J. 2013. Drzewa – pomniki przyrody. Wydawnictwo PTL, Warszawa.
- GUS 1938. Rocznik statystyczny, Warszawa.
- GUS 1960–2025. Ochrona środowiska. Rocznik statystyczny. GUS, Warszawa.
- GUS 1972–2025. Leśnictwo. Rocznik statystyczny. GUS, Warszawa.
- GUS 2025a. Leśnictwo. Rocznik statystyczny. GUS, Warszawa.
- GUS 2025b. Ochrona Środowiska. Rocznik Statystyczny. GUS, Warszawa, Białystok.
- Gwiazdowicz D.J. (red.) 2006. Gospodarka leśna w ochronie przyrody. Wydawnictwo PTL, Poznań.
- Jastrzębski N. 2026. Polskie czy unijne cele? Jak Unia Europejska chce odbudować nasze zasoby przyrodnicze, *Nasz Dziennik* 69: 10–11.
- Kapuściński R. 2006. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych po 1945 r., w: E. Bernadzi (red.) *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego (1924–2024). Okres powojenny i współczesność*. CILP, Warszawa, t. 3 (2). s. 335–386.
- Kapuściński R. 2009. Ochrona przyrody w lasach. PWRiL, Warszawa.
- Kepel A. 2019. Oczekiwania środowisk przyrodniczych wobec gospodarki leśnej, w: K. Szabla (red.) *Wielofunkcyjna gospodarka leśna wobec oczekiwań przemysłu drzewnego i ochrony przyrody*. Wydawnictwo PTL, Darłowo s. 167–187.
- Kujawa A., Ruszkowska-Michalska M., Kałucka L. 2020. Grzyby chronione Polski. Rozmieszczenie, zagrożenie, rekomendacje ochronne. Instytut Środowiska Rolniczego i Leśnego, PAN. Poznań.
- Marszałek E. 2005. Wartościowanie działań gospodarstwa leśnego w zakresie ochrony zasobów przyrody na przykładzie Nadleśnictwa Dukla (rozprawa doktorska). IBL, Sękocin Stary, 119 s.
- Marszałek E. 2008. Problemy wartościowania kosztów ochrony przyrody w lasach, w: A. Grzywacz (red.) *Zasoby przyrodnicze polskich lasów*. Wydawnictwo PTL, Cedzyna k. Kielc, s. 131–141.
- Michałowski A. 1991. Drzewa w krajobrazie kulturowym. Krajowy Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo – Ogrodowych, Warszawa.
- Mirek Z., Nikel A. (red.) 2014. Ochrona przyrody w Polsce wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. Komitet Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
- Mirek Z., Zarzycki K., Wojewoda W., Szląg Z. (red.) 2006. Czerwona lista roślin i zwierząt Polski. Instytut Botaniki PAN im. W. Szafera, Kraków.
- Obwieszczenie 2025. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 grudnia 2025 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* poz. 13.
- Okołów C. 2006. Ochrona przyrody w Puszczy Białowieskiej, w: J. Wiśniewski (red.) *Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924–2004. Okres międzywojenny*. t. 1. CILP, Warszawa, s. 310–323.
- Olaczek R. 1999. Ochrona przyrody i środowiska. Słownik szkolny. WSiP, Warszawa.
- Olaczek R. 2014. Naturalność i różnorodność przyrody: której wartości przysługuje pierwszeństwo ochrony? w: Z. Mirek, A. Nikel (red.) *Ochrona przyrody w Polsce wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*. Komitet Ochrony Przyrody PAN, Kraków. s. 227–237.
- Peret B. 2014. Wartościowanie działań gospodarstwa leśnego w zakresie ochrony zasobów przyrody na przykładzie Nadleśnictwa Kolbuszowa (rozprawa doktorska). IBL, Sękocin Stary, 214 s.
- Raciborski M. 1900. Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin, *Kosmos* (Lwów) nr 3–4.
- Raport o stanie lasów w Polsce. 2025. PGL Lasy Państwowe, Warszawa.
- Referowska E. 2004. Metody i kryteria doskonalenia sieci rezerwatów przyrody na terenie Lasów Państwowych (rozprawa doktorska). Wydział Leśny SGGW, Warszawa. 246 s.
- Referowska E. 2020. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych – potrzeby i oczekiwania różnych grup społecznych oraz ich

- konsekwencje. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Rozporządzenie 2014a. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunków grzybów. *Dziennik Ustaw* z dnia 16 grudnia 2014, poz. 1408.
- Rozporządzenie 2014b. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2014 r. w sprawie gatunkowej ochrony roślin, *Dziennik Ustaw* z dnia 16 grudnia 2014 r., poz. 1409.
- Rozporządzenie 2016. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt. *Dziennik Ustaw* z dnia 28 grudnia 2016 r., poz. 2183.
- Smólski S. 1965. Ochrona przyrody. w: A. Żabko-Potopowicz (red.) Dzieje lasu, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce. PWRiL, Warszawa, s. 347–351.
- Symonides E. 2014. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szafer W. (red.) 1932. Skarby przyrody i ich ochrona. Nakładem PROP, Kraków.
- Szafer W. 1920. Plan utworzenia rezerwatu leśnego w Puszczy Białowieskiej, *Sylwan* 38: 97–117.
- Szujecki A. 2010. Wielkopowierzchniowa ochrony przyrody w Lasach Państwowych. Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji im. Marka Dietricha, Warszawa.
- Szujecki A. 2013. Leśne Kompleksy Promocyjne. Polska koncepcja tworzenia i wdrażania leśnictwa wielofunkcyjnego. Oficyna Wydawnicza Forest, Józefów.
- Środoń A. 1934. Inwentarz zabytkowych dębów w Polsce, *Ochrona Przyrody* 14.
- Środoń A. 1935a. Inwentarz zabytkowych lip w Polsce, *Ochrona Przyrody* 15.
- Środoń A. 1935b. Uzupełnienie inwentarza zabytkowych dębów w Polsce, *Ochrona Przyrody* 15.
- Ustawa 1934. Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* 31 poz. 274.
- Ustawa 1949. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* 25 poz. 180.
- Ustawa 1991a. Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* 114 poz. 492.
- Ustawa 1991b. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. *Dziennik Ustaw* 1991, nr 101, poz. 444, (tekst jednolity Dz. U. z 2025 r., poz. 567, 1795).
- Ustawa 2001. Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* 3 poz. 21.
- Ustawa 2004. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. *Dziennik Ustaw* 2004, nr 92, poz. 880 (tekst jednolity z 2025 r., poz. 884).
- Ustawa 2004. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, *Dziennik Ustaw* 92 poz. 880.
- Wiśniewski J., Gwiazdowicz D.J. 2004. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Wiśniewski J., Gwiazdowicz D.J. 2009. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
- Witkowski B., Ziemblicki M. 2026. Bez aktywnego leśnictwa nie będzie ochrony lasów, *Las Polski* 5: 13–14.
- Wojewoda W. 2003. Krytyczna lista wielkoowocnikowych grzybów podstawkowych Polski. Instytut Botaniki PAN im. W. Szafera, Kraków.
- Zięba S. 2025. Informacja kodem przyrody. PWN, Warszawa.
- Zubkiewicz R. 2019. Zakupy gruntów przez lasy Państwowe przed II wojną światową, *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej* 18: 219–242.